

Zbrodnia ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym

Dominika Dróżdź

Oficyna

a Wolters Kluwer business

Prawo jest na naszej stronie!

www.profinfo.pl
www.wolterskluwer.pl

- codzienna aktualizacja
- pełna oferta
- zapowiedzi wydawnicze
- rabat na zamówienia zbiorcze
do negocjacji
- uproszczony sposób zakupu e-mailem:
zamowienia.internet@wolterskluwer.pl

Zbrodnia ludobójstwa w międzynarodowym prawie karnym

Dominika Dróżdż

Oficyna

a Wolters Kluwer business

Warszawa 2010

Recenzent:
prof. dr hab. Marek Mozgawa

Wydawca:
Magdalena Przek

Redaktor prowadzący:
Adam Choiński

Opracowanie redakcyjne:
JustLuk

Korekta:
Marta Juszczyk

Skład, łamanie:
JustLuk, Justyna Szumieł, Łukasz Drzewiecki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2010

ISBN: 978-83-264-0180-0
ISSN: 1897-4392

Wydane przez:
Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Redakcja Książek
01-231 Warszawa, ul. Płocka 5a
tel. (022) 535 80 00, (022) 535 82 00
31-156 Kraków, ul. Zacisze 7
tel. (012) 630 46 00
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

www.wolterskluwer.pl
Księgarnia internetowa www.profinfo.pl

Spis treści

Wykaz skrótów	9
Wstęp	13
Rozdział 1	
Geneza pojęcia ludobójstwa	17
1.1. Uwagi ogólne	17
1.2. Proces tworzenia zakazu zbrodni ludobójstwa do lat 40. ubiegłego wieku	17
1.3. Stworzenie przez Rafała Lemkina pojęcia ludobójstwa	25
1.4. Podsumowanie	37
Rozdział 2	
Wybrane międzynarodowe akty prawne odnoszące się do zbrodni ludobójstwa.....	39
2.1. Uwagi ogólne	39
2.2. Statut Międzynarodowego Trybunału Wojskowego	39
2.3. Rezolucja 96(I) w sprawie zbrodni ludobójstwa	43
2.4. Konwencja z 9 grudnia 1948 r. w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa	47
2.4.1. Prace przygotowawcze do konwencji w sprawie ludobójstwa	47
2.4.2. Treść przepisów Konwencji w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa.....	61
2.5. Konwencja z 26 listopada 1968 r. o niestosowaniu przedawnienia wobec zbrodni wojennych i zbrodni przeciwko ludzkości.....	73

2.6. Projekt kodeksu przestępstw przeciwko pokojowi i bezpieczeństwu ludzkości	76
2.7. Akty prawne dotyczące międzynarodowych trybunałów karnych. 80	
2.7.1. Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii oraz Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy	82
2.7.2. Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego.....	84
2.7.3. Statuty trybunałów karnych z elementem międzynarodowym	97
2.7.3.1. Ustawa o Nadzwyczajnych Izbach w Kambodży	98
2.7.3.2. Ustawy o trybunałach karnych z elementem międzynarodowym w Kosowie	103
2.7.3.3. Ustawy o Trybunale dla Bośni i Hercegowiny.....	104
2.7.3.4. Ustawy o Specjalnych Składach Sądzących do spraw Poważnych Przestępstw na Timorze Wschodnim.....	105
2.8. Akty prawne związane ze zbrodnią ludobójstwa w prawie Unii Europejskiej.....	109
2.9. Podsumowanie	112

Rozdział 3

Ludobójstwo w naukach społecznych	116
3.1. Uwagi ogólne	116
3.2. Rozważania przedstawicieli nauk społecznych na temat pierwszego ludobójstwa	116
3.3. Znaczenie pojęcia ludobójstwa w naukach społecznych.....	118
3.4. Podsumowanie	135

Rozdział 4

Elementy zbrodni ludobójstwa	137
4.1. Uwagi ogólne	137
4.2. Sprawcy ludobójstwa	138
4.3. Pojęcie i rodzaje grup.....	140
4.3.1. Grupa narodowa.....	148
4.3.2. Grupa etniczna.....	152
4.3.3. Grupa rasowa	157
4.3.4. Grupa wyznaniowa.....	159
4.3.5. Inne grupy jako przedmiot ludobójstwa	163

4.3.5.1. Grupa polityczna	165
4.3.5.2. Grupa społeczna i ekonomiczna	168
4.3.5.3. Grupa językowa.....	169
4.3.5.4. Grupa wyróżniona ze względu na płeć.....	170
4.4. Postaci ludobójstwa.....	173
4.5. Zamiar zniszczenia grupy narodowej, etnicznej, rasowej lub religijnej, jako takiej	186
4.5.1. Zamiar.....	188
4.5.2. Motywacja.....	196
4.5.3. Zniszczenie	205
4.5.4. Zniszczenie grupy w całości lub części	210
4.5.5. Zamiar a postaci ludobójstwa	216
4.5.6. Sporządzenie planu działania jako fakultatywny element podmiotowy zbrodni ludobójstwa.....	218
4.6. Podsumowanie	221

Rozdział 5

Formy popełnienia przestępstwa oraz formy udziału w zbrodni ludobójstwa na przykładzie orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych *ad hoc*

5.1. Uwagi ogólne	223
5.2. Formy popełnienia przestępstwa	230
5.3. Formy udziału w ludobójstwie	233
5.4. Podsumowanie	246

Rozdział 6

Okoliczności wyłączające bezprawność lub winę zbrodni ludobójstwa

6.1. Uwagi ogólne	247
6.2. Okoliczności wyłączające bezprawność	248
6.2.1. Rozkaz przełożonego	248
6.2.2. Przymus, konieczność.....	250
6.2.3. Błąd co do prawa, błąd co do faktu	251
6.2.4. Obrona konieczna	252
6.3. Okoliczności wyłączające winę.....	254
6.3.1. Niepoczytalność, nietrzeźwość, stan odurzenia.....	254
6.3.2. Akcje odwetowe i konieczność wojskowa.....	255
6.4. Podsumowanie	256

Rozdział 7

Zapobieganie zbrodni ludobójstwa	257
7.1. Uwagi ogólne	257
7.2. Mechanizmy uprzedzające popełnienie zbrodni ludobójstwa	259
7.3. Zapobieganie ludobójstwu w kontekście odpowiedzialności za ochronę przed zbrodnią ludobójstwa.....	265
7.4. Podsumowanie	269

Rozdział 8

Zbrodnie ludobójstwa w orzeczeniach międzynarodowych

trybunałów	270
8.1. Uwagi ogólne	270
8.2. Orzecznictwo międzynarodowych trybunałów wojskowych	270
8.3. Orzecznictwo Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości....	274
8.4. Orzecznictwo międzynarodowych trybunałów karnych	284
8.5. Podsumowanie	291

Zakończenie	293
--------------------------	-----

Bibliografia	301
---------------------------	-----

Conclusion	333
-------------------------	-----

Wykaz skrótów

Akty prawne

- EDZ – Elementy Definicji Zbrodni
- KNZ – Karta Narodów Zjednoczonych
- Konwencja w sprawie ludobójstwa – Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa uchwalona przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1948 r.
- Konwencje genewskie z 1949 r. – Konwencje o: polepszaniu losu rannych i chorych w armiach w polu będących (I); polepszaniu losu rannych i chorych i rozbitków sił zbrojnych na morzu (II); traktowaniu jeńców wojennych (III); ochronie osób cywilnych podczas wojny (IV) z dnia 12 sierpnia 1949 r.
- MPPOiP – Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych z 1966 r.
- Porozumienie londyńskie – Porozumienie pomiędzy Rządem Zjednoczonego Królestwa Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej, Rządem Stanów Zjednoczonych Ameryki, Rządem Tymczasowym Republiki Francuskiej i Rządem Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich w przedmiocie ścigania i karania głównych przestępców Osi Europejskiej
- I Protokół Dodatkowy – I Protokół Dodatkowy z 1977 r. do Konwencji Genewskich z 1949 r. dotyczący ochrony ofiar konfliktów o charakterze międzynarodowym

- II Protokół Dodatkowy – II Protokół Dodatkowy z 1977 r. do Konwencji Genewskich z 1949 r. dotyczący ochrony ofiar międzynarodowych konfliktów zbrojnych
- StMSK – Statut Międzynarodowego Sądu Karnego
- StMTK – Rzymski Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego przyjęty 17 lipca 1998 r. na Konferencji Dyplomatycznej Pełnomocników Rządów w sprawie Powołania Międzynarodowego Trybunału Karnego
- StMTKJ – Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego dla byłej Jugosławii
- StMTKR – Statut Międzynarodowego Trybunału Karnego dla Rwandy
- StMTW – Statut Międzynarodowego Trybunału Wojskowego

Organizacje międzynarodowe i inne instytucje

- JSMP – Judicial Studies Monitoring Programme
- MTK – Międzynarodowy Trybunał Karny (ang. ICC – International Criminal Court)
- MTKJ, Międzynarodowy Trybunał Karny dla byłej Jugosławii – Międzynarodowy Trybunał Karny dla osądzenia sprawców poważnych naruszeń prawa humanitarnego na terytorium byłej Jugosławii od 1991 r.
- MTKR, Międzynarodowy Trybunał Karny dla Rwandy – Międzynarodowy Trybunał Karny dla osądzenia osób odpowiedzialnych za ludobójstwo i inne poważne naruszenia międzynarodowego prawa humanitarnego popełnione na terytorium Rwandy oraz obywateli Rwandy odpowiedzialnych za ludobójstwo i inne poważne takie naruszenia popełnione na terytorium państw sąsiadujących między 1 stycznia a 31 grudnia 1994 r.
- MTS – Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości
- MTW – Międzynarodowy Trybunał Wojskowy
- MTWDW – Międzynarodowy Trybunał Wojskowy dla Dalekiego Wschodu

OBWE	– Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie
ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych
RB NZ	– Rada Bezpieczeństwa Narodów Zjednoczonych
RPF	– Rwandyjski Front Patriotyczny
RTLM	– Radio-Television Libre des Milles Collines
STSM	– Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej
UNAMET	– Pomocnicza Misja Narodów Zjednoczonych na Timorze Wschodnim (United Nations Assistance Mission in East Timor)
UNAMIR	– Pomocnicza Misja Narodów Zjednoczonych w Rwandzie (United Nations Assistance Mission for Rwanda)
UNMIK	– Misja Tymczasowej Administracji Narodów Zjednoczonych w Kosowie (United Nations Interim Administration Mission in Kosovo)
UNMISSET	– Misja Wsparcia Narodów Zjednoczonych dla Timoru Wschodniego (United Nations Mission of Support in East Timor)
UNTAET	– Misja Tymczasowej Administracji Narodów Zjednoczonych na Timorze Wschodnim (United Nations Transitional Administration in East Timor)
ZO NZ	– Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych (<i>ang.</i> GA – General Assembly)

Periodyki

PiP	– Państwo i Prawo
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
Spr. Międzynar.	– Sprawy Międzynarodowe

Inne

b.a.	– brak autora
b.m.w.	– brak miejsca wydania
b.r.w.	– brak roku wydania

Wstęp

Tematyka zbrodni ludobójstwa nie była przedmiotem opracowania monograficznego od czasów opublikowania książki Jerzego Sawickiego *Ludobójstwo. Od pojęcia do Konwencji. 1933–1948* (Kraków 1949). Okres, jaki upłynął od ukazania się monografii wspomnianego Autora, zaowocował szeregiem dokumentów, koncepcji doktrynalnych, orzecznictwa na temat rozumienia znaczenia terminu „zbrodnia ludobójstwa” oraz zapobiegania tej zbrodni i karania za nią.

Rozwój międzynarodowego prawa karnego, prawa międzynarodowego publicznego, praw człowieka i prawa humanitarnego w ciągu ostatnich kilkunastu lat w znaczący sposób oddziaływał zatem na obszar badawczy zbrodni ludobójstwa. Konwencja w sprawie zapobiegania i karania zbrodni ludobójstwa zdefiniowała ludobójstwo jako zbrodnię w obliczu prawa międzynarodowego, jednak enigmatyczna definicja tej zbrodni stała się impulsem, by podejmować wysiłki w celu wyjaśnienia znaczenia terminów niejednoznacznych. Wiele definicji pojęcia ludobójstwa dostarczają też nauki społeczne. W statutach międzynarodowych trybunałów karnych, w wyniku procesu dyferencjacji przestępstw o charakterze międzynarodowym, zbrodnia ludobójstwa stała się samodzielnym typem zbrodni, nie zaś postacią zbrodni przeciwko ludzkości¹. Orzecznictwo również wypracowało nowe sposoby rozumienia zbrodni ludobójstwa. Orzeczenia Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości i międzynarodowych trybunałów

¹ „Historycznie ludobójstwo wywodzi się ze zbrodni przeciwko ludzkości. Można twierdzić, że należy do tej właśnie kategorii zbrodni. Gwałtowny rozwój prawa karnego międzynarodowego spowodował jednak szczególne uregulowanie oraz określenie zbrodni ludobójstwa. Powszechnie uznaje się więc, że ze względu na specyfikę, ludobójstwo stanowi wyodrębnioną zbrodnię międzynarodową”. M. Plachta, *Międzynarodowy Trybunał Karny*, t. I, Kraków 2004, s. 425. Por. też: J.B. Quigley, *The Genocide Convention: An International Law Analysis*, Aldershot, UK–Burlington, VT 2006, s. 6.

karnych rozwinęły rozumienie znaczenia wyrażenia „zapobieganie zbrodni ludobójstwa”. Zarysował się także związek między terminem „zbrodnia ludobójstwa” a rozwijającą się doktryną „odpowiedzialności za ochronę” (*responsibility to protect*).

Celem niniejszego opracowania jest ustalenie znaczenia terminu „ludobójstwo”, jak również dokonanie przeglądu aktów prawa międzynarodowego i polskiego prawa karnego pod kątem sposobów zapobiegania tej zbrodni. Do tego celu posłużono się metodą historyczną, próbując ustalić, czy zachodzą związki merytoryczne pomiędzy aktami normatywnymi, metodą porównawczą przy ustalaniu zakresu znaczeniowego tej zbrodni w aktach normatywnych odnoszących się do przedmiotu rozprawy oraz metodą dogmatyczną przy analizie znamion zbrodni ludobójstwa. Przedstawione rozważania opierać się będą na stanowisku doktryny, Komisji Prawa Międzynarodowego i Zgromadzenia Ogólnego ONZ, orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych oraz na międzynarodowych aktach prawa i polskiego kodeksu karnego.

Rozdział 1 niniejszego opracowania poświęcony jest tematyce powstania pojęcia ludobójstwa przy wykorzystaniu metody historycznej. Integralną częścią tego rozdziału jest analiza myśli Rafała Lemkina – twórcy pojęcia ludobójstwa. Rozdział 2 zawiera omówienie najważniejszych aktów prawa międzynarodowego publicznego odnoszących się do zbrodni ludobójstwa. W rozdziale 3 zwrócono uwagę na elementy zbrodni ludobójstwa w świetle dokumentów, koncepcji doktryny oraz orzecznictwa międzynarodowych trybunałów karnych. Rozdział 4 przedstawia formy popełnienia ludobójstwa i formy udziału w tej zbrodni. Rozdział 5 odnosi się do okoliczności wyłączających bezprawność lub winę. Rozdział 6 dotyczy problematyki zapobiegania ludobójstwu.

Przedmiotem rozważań uczyniono zatem:

- 1) definicje ludobójstwa zawarte w piśmiennictwie przedmiotu;
- 2) przepisy prawa międzynarodowego zakazujące zbrodni ludobójstwa;
- 3) metody zapobiegania zbrodni w teorii i praktyce.

Monografia ma charakter interdyscyplinarny, jednak w niezbędnym jedynie zakresie poruszono problematykę związaną z prawem międzynarodowym publicznym², w tym z prawami człowieka³ i prawem humanitar-

² Zob. np. W. Czapliński, A. Wyrozumska, *Prawo międzynarodowe publiczne. Zagadnienia systemowe*, Warszawa 2004.

³ Zob. np. W.A. Schabas, *Genocide in International Law: The Crimes of Crimes*, Cambridge 2009.

nym⁴, jak również z kryminalistyką⁵ i z socjologią w perspektywie zbrodni ludobójstwa⁶, jako że ta szczególna materia została już poddana odrębnym opracowaniom. Uznano także za zbędne zamieszczenie w pracy (w formie aneksu) tekstów aktów prawnych dotyczących problematyki ludobójstwa ze względu na ich powszechną dostępność w oficjalnych publikacjach i stosownych opracowaniach⁷.

⁴ Zob. np. J.-M. Henckaerts, I. Doswald-Beck, *Customary International Humanitarian Law. Volume I: Rules*, Cambridge 2007; *Międzynarodowe prawo humanitarne*, red. T. Jasudowicz, Toruń 1997.

⁵ Zob. np. N.H. Rafter, *The Criminal Brain: Understanding Biological Theories of Crime*, New York–London 2008.

⁶ Zob. np. F.R. Chalk, K. Jonassohn, *The History and Sociology of Genocide: Analyses and Case Studies*, New Haven 1990; E. Staub, *The Roots of Evil: The Origins of Genocide and Other Group Violence*, Cambridge–New York 1992.

⁷ Zob. np. J. Sawicki, *Ludobójstwo. Od pojęcia do Konwencji. 1933–1948*, Kraków 1949, s. 157–224; W.A. Schabas, *Genocide...*, 2009, s. 655–671.

Rozdział 1

Geneza pojęcia ludobójstwa

1.1. Uwagi ogólne

Czyny skierowane przeciwko życiu i zdrowiu popełniane na szeroką skalę oraz niszczenie dóbr materialnych i dziedzictwa kulturowego mają miejsce od bardzo dawna. Wśród nich można wymienić zbrodnie wyodrębnione ze względu na przedmiot bezpośrednich działań, jakim mogą być przykładowo grupy ludzi wyróżnione ze względu na wyznanie, rasowość, etniczność czy narodowość.

1.2. Proces tworzenia zakazu zbrodni ludobójstwa do lat 40. ubiegłego wieku

Pierwszymi z grup, które stały się przedmiotem szczególnego zainteresowania przywódców europejskich, były grupy wyznaniowe. Ochrona mniejszości religijnych sięga wieku XV, jako że pierwszym aktem prawnym, w którym została ona przewidziana, jest traktat augsburski. Wśród aktów prawnych mających znaczenie dla ukształtowania się w przyszłości pojęcia ludobójstwa W.A. Schabas wymienił westfalskie postanowienia pokojowe¹ z 1648 r., które zadecydowały o ograniczeniu zasady *cuius regio eius religio*; wolność wyznania została rozszerzona także na kalwinów².

Ochrona frankofońskiej mniejszości rzymskokatolickiej została przewidziana w postanowieniach Traktatu Pokoju i Przyjaźni pomiędzy Francją

¹ W.A. Schabas, *Genocide...*, s. 18.

² Z. Wójcik, *Historia powszechna. Wiek XVI–XVII*, Warszawa 1991, s. 377.

a Wielką Brytanią podpisanego w Utrechcie 11 kwietnia 1713 r.; Traktat pokojowy pomiędzy Rosją a Turcją z 1829 r. przewidywał ochronę chrześcijan³. Konwencje polsko-rosyjskie z lat 1767 i 1775 gwarantowały prawa dysydentów, traktat wiedeński z 1815 r. stanowił zaś o wolności wyznawania wiary⁴.

W 1815 r. Rosja, Austria i Prusy utworzyły Święte Przymierze. Jego celem była ochrona istniejącego porządku, „walka z ruchami niepodległościowymi i rewolucyjnymi oraz wszelkimi przejawami liberalizmu”⁵. Względy polityczne zadecydowały zatem, iż nie zajęto się problematyką grup innych niż wyznaniowe.

Na przełomie XIX i XX w. powstała potrzeba określenia zasad prowadzenia wojen, a ponadto pojawiła się kwestia zasadności wojny jako sposobu rozwiązywania konfliktów międzynarodowych. Problematyka ta pozostawała w związku z kształtowaniem się świadomości społeczności międzynarodowej w zakresie dostrzegania wagi takich zagadnień, jak utrzymanie pokoju czy postępowanie z jeńcami i ludnością cywilną w czasie wojny.

Debata nad powyższą problematyką doprowadziła do przyjęcia konwencji haskich⁶ oraz – kilkanaście lat później – genewskich⁷. Konwencyjne prawo wojenne nie dotyczyło zasad ochrony jakiegokolwiek wyodrębnionej

³ Por. co do całości: W.A. Schabas, *Genocide...*, s. 18.

⁴ R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 2004, s. 279.

⁵ *Ibidem*, s. 46.

⁶ Na I konferencji haskiej (mającej miejsce w Hadze 29 lipca 1899 r.) przyjęto dwie konwencje dotyczące prawa wojennego: konwencję o prawach i zwyczajach wojny oraz konwencję o przystosowaniu do wojny morskiej zasad konwencji genewskiej z 1864 r. II konferencja haska odbyła się w Hadze 18 października 1907 r., a w jej trakcie przyjęto jedenaście (na trzynaście) konwencji odnoszących się do prawa wojennego: III Konwencję o rozpoczęciu kroków nieprzyjacielskich; IV Konwencję o prawach i zwyczajach wojny lądowej; V Konwencję o prawach i obowiązkach mocarstw i osób neutralnych w razie wojny lądowej; VI Konwencję dotyczącą stanowiska prawnego nieprzyjacielskich statków handlowych na początku wojny; VII Konwencję w sprawie przemiany statków handlowych na okręty wojenne; VIII Konwencję o zakładaniu min wybuchających automatycznie za dotknięciem; IX Konwencję w sprawie bombardowania przez morskie siły zbrojne w czasie wojny; X Konwencję o przystosowaniu do zasad wojny morskiej zasad konwencji genewskiej; XI Konwencję dotyczącą pewnych ograniczeń w wykonywaniu prawa łupu w wojnie morskiej; XII Konwencję w sprawie utworzenia Międzynarodowego Trybunału Łupów (nigdy nie weszła w życie); XIII Konwencję dotyczącą praw i obowiązków mocarstw neutralnych w razie wojny morskiej. Dane za: W. Góralczyk, *Prawo międzynarodowe publiczne*, Warszawa 1998, s. 432.

⁷ Przed II wojną światową zostały otwarte do podpisu trzy konwencje genewskie: Konwencja genewska z 22 sierpnia 1864 r. w sprawie polepszenia losu rannych wojskowych w armiach w polu będących (jest to pierwsza konwencja „świętokrzyska”, zmieniana w 1906, 1929 i 1949 r.), Konwencja genewska z 27 lipca 1929 r. o polepszeniu losu rannych i chorych w armiach czynnych oraz Konwencja genewska z 27 lipca 1929 r. o traktowaniu jeńców wojennych. Dane za: W. Góralczyk, *Prawo międzynarodowe...*, s. 432.

w sposób szczególny grupy ludzi. Ochrona obejmowała żołnierzy, w niektórych wypadkach partyzantów lub ludność cywilną. Zespół tych norm prawnych był natomiast krokiem w kierunku ustanowienia zasad kształtujących nowy porządek na świecie. Ponadto przyjęte w tamtym okresie konwencje dotyczyły jedynie konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym.

Wiek XX to czas, w którym miały miejsce zarówno dwie wojny światowe, jak i szereg innych konfliktów zbrojnych o charakterze międzynarodowym i niemiędzynarodowym. Dało to asumpt do podjęcia rozważań nad odpowiedzialnością karną państw oraz jednostek. Poza zakresem zainteresowania pozostawały nadal konflikty niemiędzynarodowe⁸, a z punktu widzenia prawa międzynarodowego do nich właśnie należałoby zaliczyć wydarzenia w Turcji z lat 1915–1916⁹.

Popęnione przez Turków czyny przeciwko Ormianom¹⁰ były bezpośrednim powodem przyjęcia przez rządy Francji, Wielkiej Brytanii i Rosji dnia 24 maja 1915 r. wspólnej deklaracji. Trzej ministrowie państw Ententy – E. Grey, T. Delcasse i S. Sazonow – wystosowali notę informującą władze tureckie o zamiarze osądzenia przedstawicieli władz tego państwa odpowiedzialnych za działania wymierzone w Ormian. Rosjanie proponowali, by zbrodnie przeciwko Ormianom, które przypisywano Turkom, określić mianem „zbrodni przeciw chrześcijaństwu i cywilizacji”¹¹. Sprzeciw francuskiego ministra przesądził ostatecznie o tym, że powyższy termin zastąpiony został pojęciem zbrodni przeciwko ludzkości i cywilizacji¹².

⁸ Pojęcie konfliktów zbrojnych niemających charakteru międzynarodowego unormowane zostało dopiero w 1977 r. w II Protokole dodatkowym do Konwencji Genewskich z 1949 r. dotyczącej ochrony ofiar niemiędzynarodowych konfliktów zbrojnych.

⁹ Zob. G. Kucharczyk, *Pierwszy holokaust XX wieku*, Warszawa 2004, s. 75–147.

¹⁰ Por. *ibidem*, s. 162–163. Szerzej zob. np.: S. Cayci, *Armenian Genocide Claims: A Contextual Version of the 1915 Incidents (w:) The Criminal Law of Genocide: International, Comparative and Contextual Aspects*, red. R.J. Henham, P. Behrens, Aldershot, UK–Burlington, VT 2007; V.N. Dadrian, *Patterns of Twentieth Century Genocides: the Armenian, Jewish and Rwandan Cases*, *Journal of Genocide Research* 2003, vol. 6, no. 4, s. 488–511; *idem*, *The Determinants of the Armenian Genocide*, *Journal of Genocide Research* 1999, vol. 1, no. 1, s. 56–72; *idem*, *Children as Victims of Genocide: the Armenian Case*, *Journal of Genocide Research* 2003, vol. 5, no. 3; *idem*, *The Signal Facts Surrounding the Armenian Genocide and the Turkish Denial Syndrome*, *Journal of Genocide Research* 2003, vol. 5, no. 2, s. 269–278; G. Kucharczyk, *Pierwszy holokaust...*, s. 13–221; R. Sarkissian, *The Armenian Genocide: A Contextual View of the Crime and Politics Denial (w:) The Criminal Law of Genocide: International, Comparative and Contextual Aspects*, red. R.J. Henham, P. Behrens, Aldershot, UK–Burlington, VT 2007, s. 3–16; J. Winter, *Under Cover of War: The Armenian Genocide in the Context of Total War (w:) The Specter of Genocide: Mass Murder in Historical Perspective*, red. R. Gellately, B. Kiernan, Cambridge–New York 2003, s. 189–213.

¹¹ Por. W.A. Schabas, *Genocide...*, 2009, s. 19–20.

¹² Co do całości por. G. Kucharczyk, *Pierwszy holokaust...*, s. 127.

Na konieczność osądzenia sprawców przestępstw popełnionych przeciwko Ormianom¹³ zwrócono uwagę w podpisanym dnia 10 sierpnia 1920 r. Traktacie z Sèvres¹⁴. Na mocy tego aktu prawnego Turcja przyznawała aliantom prawo do sądenia przed sądami wojskowymi sprawców przestępstw przeciwko Ormianom, niezależnie od postępowań i skazań orzeczonych przez sądy tureckie (art. 226 tegoż Traktatu) i zobowiązała się do dostarczenia¹⁵ „wszystkich osób oskarżonych o popełnienie czynów naruszających prawa i zasady wojny”¹⁶.

Traktat z Sèvres nie został przez Turcję ratyfikowany¹⁷. Wszedł natomiast w życie traktat pokojowy z dnia 24 lipca 1923 r. podpisany w Lozannie¹⁸, do którego dołączona została klauzula amnestyjna. Stanowiła ona o amnestii za przestępstwa przeciwko Ormianom popełnione pomiędzy 1 sierpnia 1914 r. a 20 listopada 1922 r. Amnestia wprowadzona w 1923 r. dotyczyła przestępstw popełnionych przeciwko Ormianom w latach 1918–1923, niezależnie od tego, czy sprawcy tych przestępstw zostali osądzeni przez sądy powszechne, czy wojenne¹⁹.

Na paryskiej konferencji pokojowej w 1919 r. po raz pierwszy zdecydowano się przyjąć zasadę odpowiedzialności sprawców winnych po-

¹³ Utworzony w kwietniu 1919 r. sąd w Konstantynopolu osądził i skazał na śmierć jednego z przywódców tureckich – Kemala Beya. Jego udział w przesiedlaniu Ormian został określony jako działanie „przeciwko ludzkości i cywilizacji”. Karę śmierci wykonano przez powieszenie. Por. D. Hirsh, *Law against Genocide: Cosmopolitan Trials*, London–Portland, OR 2003, s. 44, przyp. 28. Pod koniec maja 1919 r. Brytyjczycy przejęli 67 więźniów tureckich oskarżonych o udział w „ludobójstwie” ormiańskim celem osądzenia ich poza granicami Turcji (na przykład na Malcie). Por. V.N. Dardrian, *The Signal Facts ...*, s. 271–272; G. Kucharczyk, *Pierwszy holokaust...*, s. 127; W.A. Schabas, *Genocide...*, 2009, s. 24. Pod koniec 1921 r. Brytyjczycy prowadzili negocjacje w sprawie przekazania Turkom więźniów oraz zwolnili oskarżonych przetrzymywanych na Malcie. Co do całości por. G. Kucharczyk, *Pierwszy holokaust...*, s. 163–165. Sąd konstatacja, że Konstantynopol to „Norymberga”, która odniosła porażkę. Por. G.J. Bass, *Stay the Hand of Vengeance*, Princeton 2000, s. 106, za: D. Hirsh, *Law against Genocide...*, s. 44.

¹⁴ The Treaty of Sèvres, 1920 (w:) *The Treaties of Peace 1919–1923*, Carnegie Endowment for International Peace, New York 1924, <http://net.lib.byu.edu/~rdh7/wwi/versa/sevres1.html> (otwarto 15 listopada 2007 r.).

¹⁵ M. Plachta zaproponował, by przetłumaczyć ten termin jako „dostarczenie”. Jednocześnie zauważył, że poprawniej należałoby użyć tutaj słowa „wydanie”, ale w polskim języku prawnym termin ten odnosi się do ekstradycji. Por. M. Plachta, *Kidnapping międzynarodowy w służbie prawa*, Warszawa 2000, s. 82. Tak też termin ten został przetłumaczony w Statucie MTK (Dz. U. z 2003 r. Nr 78, poz. 708).

¹⁶ W.A. Schabas, *Genocide...*, 2009, s. 25.

¹⁷ *Ibidem*, s. 22.

¹⁸ Postanowienia Traktatu nie przewidywały kwestii pociągnięcia do odpowiedzialności karnej sprawców ludobójstwa. W żadnym z przepisów traktatu nie pojawiła się wzmianka o eksterminacji, Ormianach czy Armenii. Por. G. Kucharczyk, *Pierwszy holokaust...*, s. 160.

¹⁹ *Ibidem*, s. 163.

pełnienia zbrodni wojennych przed trybunałem międzynarodowym. W związku z potrzebą osądzenia zbrodniarzy wojennych powołany został na Wstępnej Konferencji Pokojowej 25 stycznia 1919 r. Komitet do spraw odpowiedzialności (tzw. Komitet Piętnastu). Efektem jego działań było między innymi utworzenie listy 32 przestępstw wojennych. Wśród nich wymienione zostały: morderstwa, zabijanie na szeroką skalę i systematyczny terror, (*murder, mass killing, and systematic terror*), w tym odrębnie wyszczególnione zostało zabijanie zakładników, torturowanie osób cywilnych, deportacje, grabieże, praca przymusowa, używanie gazów trujących, bombardowanie otwartych miast i szpitali, zatapianie okrętów szpitalnych²⁰.

Głównym zadaniem Komitetu było jednak stworzenie projektu pościągnięcia do odpowiedzialności karnej przestępców wojennych. Członkowie Komitetu jednomyślnie uznali prawo państw walczących do osądzenia sprawców przestępstw wojennych przed sądami krajowymi. Zaproponowali jednocześnie utworzenie sądu międzynarodowego (Wysokiego Trybunału), by osądzić sprawców, których czyny, jak również ich skutki, dotknęły terytoriów więcej niż jednego państwa.

Wysoki Trybunał składać się miał z trzech sędziów, a Komisja Prokuratorska miała zajmować się wyborem spraw oraz przygotowaniem, jak i wniesieniem aktu oskarżenia. Jej pięcioosobowy skład powoływany miał być przez główne mocarstwa²¹. Wysoki Trybunał miał stosować „zasady prawa narodów wynikające ze zwyczajów narodów cywilizowanych, praw ludzkości i z dyktatu publicznego sumienia”²².

Kwestie dotyczące odpowiedzialności zbrodniarzy wojennych zostały ostatecznie uregulowane w czterech artykułach części VII Traktatu Wersalskiego²³. Przepis art. 227 tego traktatu stwierdza, iż: „Mocarstwa sprzymierzone i stowarzyszone stawiają w stan publicznego oskarżenia Wilhelma II Hohenzollerna, byłego cesarza Niemiec²⁴, o najwyzszą obrazę

²⁰ Por. T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo...*, s. 8.

²¹ T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo...*, s. 8–9.

²² *Ibidem*, s. 9.

²³ Por. art. 227–230 Traktatu Wersalskiego w (Dz. U. z 1920 r. Nr 35, poz. 200).

²⁴ Teza o odpowiedzialności „wodza naczelnego” za wszystko, co działo się w okresie jego władztwa, odwoływała się do dawnych teorii niesłusznej wojny i nawiązywała do poglądów Belliniego, V. Vatella i Grotiusa. Ich zamiśl utworzenia specjalnego sądu dla zbadania odpowiedzialności naczelnego wodza nie doczekał się jednak realizacji, paradoksalnie głównie z uwagi na brak precedensów w tej sprawie. Wymienieni powyżej autorzy uważali bowiem, że nie jest to wystarczający argument z uwagi na ciągły proces tworzenia się prawa narodów (jak określano wtedy prawo międzynarodowe publiczne). Por. T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo...*, s. 28.

moralności międzynarodowej i świętej powagi traktatów²⁵. Jak podkreślił M. Płachta, chociaż sformułowania te nie należą do *stricte* prawnych, „to zawierają trzy podstawowe kategorie zbrodni wprowadzonych przez «prawo norymberskie». Pierwszy człon, «obraza moralności» – mieści w sobie zbrodnie przeciw ludzkości i zbrodnie wojenne, a drugi, «obraza [...] traktatów» – zbrodnie przeciw pokojowi²⁶.

Próba utworzenia trybunału składającego się z pięciu sędziów, przed którym miał zostać osądzony były cesarz, nie powiodła się. Holendrzy odmówili ekstradycji Wilhelma II. Postanowienia Traktatu Wersalskiego stanowią, iż osądzenie innych przestępców niemieckich z okresu I wojny światowej należeć będzie bądź do trybunałów niemieckich bądź trybunałów państw sprzymierzonych i stowarzyszonych. Odnośnie do kar organy sądowe stosowałyby ustawy własne²⁷. Jednakże – jeżeli do odpowiedzialności karnej należałoby pociągnąć sprawców zbrodni wobec obywateli szeregu państw – organem kompetentnym byłby w takiej sytuacji trybunał międzynarodowy składający się z przedstawicieli państw zainteresowanych²⁸.

Zapisy Traktatu nie stały na przeszkodzie w osądzeniu sprawców przed sądami krajowymi. Władze niemieckie domagały się przyjęcia właśnie takiego rozwiązania dotyczącego zwłaszcza sprawców niższego szczebla. Przyjęły także ustawę stanowiącą o wyłącznej kompetencji sądów niemieckich odnośnie do osądzania sprawców zbrodni wojennych. Ustawa ta w sposób niebudzący wątpliwości pozostawała w sprzeczności z postanowieniami Traktatu Wersalskiego. W obliczu trudności związanych z ekstradycją sprawców z terytorium Niemiec ostatecznie wyrażono również zgodę na przeprowadzenie przez sądy niemieckie postępowań z zakresu tzw. listy 900²⁹.

Postanowienia w sprawie osądzenia osób odpowiedzialnych za zbrodnie popełnione w trakcie I wojny światowej o treści zbliżonej do przepisów

²⁵ Cyt. za: T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo...*, s. 14.

²⁶ M. Płachta, *Międzynarodowy...*, t. I, Kraków 2004, s. 58.

²⁷ *Ibidem*, s. 58.

²⁸ Por. T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo...*, s. 14, oraz. L. Gardocki, *Zarys prawa międzynarodowego*, Warszawa 1985, s. 28.

²⁹ Na liście znalazły się nazwiska 900 osób podejrzanych o popełnienie zbrodni wojennych. Lista została sporządzona przez Wielką Brytanię, Francję, Włochy, Belgię, Polskę, Rumunię i Jugosławię. Procesy te co do zasady nie doszły jednak do skutku. W sprawach z „listy 900” sąd niemiecki nie znalazł podstaw do sformułowania aktu oskarżenia. Jedynym niechlubnym wyjątkiem były tzw. procesy lipskie, określane również mianem „farsy lipskiej”. Przed sądem tym osądzono 9 spraw; oskarżonych zostało 12 osób, z których z 6 zostało uniewinnionych, a 6 skazano na kary od 6 miesięcy do 6 lat pozbawienia wolności. Por. T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo...*, s. 28, 31.

Traktatu Wersalskiego zawierały także traktaty zawarte z Austrią, Bułgarią i Węgrami. Z uwagi jednak na niepowodzenia związane z pociągnięciem do odpowiedzialności karnej sprawców zbrodni wojennych posiadających obywatelstwo niemieckie, nie podjęto już próby wprowadzenia ich w życie w innych krajach³⁰.

W okresie pomiędzy I a II wojną światową określeniem zasad odpowiedzialności za zbrodnie międzynarodowe zajmowali się przede wszystkim przedstawiciele doktryny³¹. Okres międzywojenny to przede wszystkim czas akademickich rozważań poświęcony między innymi pracy w ramach stowarzyszeń (m.in. Międzynarodowe Stowarzyszenie Prawa Karnego, International Law Association (ang. IAPL, fr. AIDP), Międzynarodowe Biuro Unifikacji Prawa Karnego, Association Internationale de Droit Pénal, Unia Międzyparlamentarna (ang. IU, fr. UI)). Jej efektem było wiele projektów dotyczących przykładowo międzynarodowych sądów³² czy też walki z terroryzmem³³. Żaden z nich nie wszedł jednak w życie³⁴. Sporządzane przez te gremia projekty międzynarodowych kodeksów karnych koncentrowały się na próbach zdefiniowania zbrodni wojny agresywnej i zasad odpowiedzialności za tę zbrodnię przed międzynarodowym trybunałem, z tym że w większo-

³⁰ Zob. M. Płachta, *Międzynarodowy...*, t. I, s. 61.

³¹ Por. L. Gardocki, *Zarys prawa karnego...*, s. 32.

³² Zob. M. Płachta, *Międzynarodowy...*, t. I, s. 61–71.

³³ Zob. K. Indecki, *Prawo karne wobec terroryzmu i aktu terrorystycznego*, Łódź 1998, s. 64.

³⁴ L. Gardocki, *Zarys prawa karnego...*, s. 32–33; M. Płachta, *Międzynarodowy...*, t. I, s. 61–67. Jeden z projektów dotyczył bardzo aktualnego dziś zagadnienia terroryzmu oraz prób przeciwdziałania mu. Pod wpływem dokonanego w 1934 r. w Marsylii zamachu na króla Jugosławii Aleksandra I i francuskiego ministra Barthou, 16 listopada 1937 r. przyjęte zostały pod auspicjami Ligi Narodów dwie konwencje dotyczące walki z międzynarodowym terroryzmem: Konwencja o przeciwdziałaniu terroryzmowi i karaniu za czyny terrorystyczne (Convention for the Prevention and Punishment of Terrorism, League of Nations, Doc. C.546 M.383 1937.V (1937); została ratyfikowana jedynie przez Indie 1 stycznia 1941 r.) oraz Konwencja o utworzeniu Międzynarodowego Sądu Karnego (Convention for the Creation of an International Criminal Court, League of Nations, O.J. Spec. Supp. No. 156 (1936), League of Nations Doc. C.547(I).M.384(I).1937.V(1938); nie ratyfikowało jej żadne państwo). Obie konwencje, otwarte do podpisania niemal po 3 latach negocjacji, nigdy nie weszły w życie – powodem było nieuzyskanie wystarczającej liczby ratyfikacji. (Por. J. Ciecchański, *Międzynarodowy Trybunał Karny do spraw byłej Jugosławii*, Spr. Międzynar. 1998, nr 3, s. 113; H. von Hebel, *A Historical Perspective (w:) Reflections on the International Criminal Court: Essays in Honour of Adriaan Bos*, red. H.A.M. von Hebel, J.G. Lammers, J. Schukking, Den Haag 1999, s. 18). Do kompetencji Międzynarodowego Sądu Karnego należałoby osądzenie osób oskarżonych o naruszenie postanowień pierwszej z wymienionych Konwencji. Por. T. Cyprian, J. Sawicki, *Prawo...*, s. 70. Statut MSK przewidywał logiczne zasady organizacyjne, ale zakres jurysdykcji przedmiotowej tego sądu był zbyt kontrowersyjny. Zob. K. Indecki, *Prawo karne wobec terroryzmu...*, s. 64, L. Gardocki, *Zarys prawa karnego...*, s. 32.

ści projektów obciążano odpowiedzialnością międzynarodową jedynie państwa³⁵.

Z myślą o mniejszościach religijnych jeszcze przed I wojną światową przyjęty został w 1878 r. traktat berliński³⁶. Na mocy traktatu z 1878 r. Turcja miała wraz z obszarami od niej oderwanymi (Bułgarią, Czarnogórą, Rumunią i Serbią) respektować prawa niemuzułmańskich mniejszości religijnych. Zobowiązano Turcję i wymienione wyżej terytoria do „zapewnienia swobodnego wykonywania praktyk religijnych i niezczynienia żadnej dyskryminacji w stosunku do tych grup ludnościowych, które różniły się od większości religią”³⁷.

W ramach Ligi Narodów utworzono system ochrony mniejszości narodowych. Elementami odróżniającymi chronioną na mocy tych traktatów ludność prócz narodowości były rasa lub język³⁸. Państwom odrodzonym narzucono traktaty odnoszące się do ochrony mniejszości narodowych. W latach 1919–1920 umowy tego typu podpisano z Jugosławią, Grecją i Czechosłowacją. W 1920 r. doszło do podpisania takiego traktatu z Polską. Postanowienia podobnej treści dołączone zostały także do traktatów pokojowych podpisanych z Austrią, Bułgarią i Węgrami.

Zobowiązania nowo utworzonych państw miały jednak charakter jednostronny, jako że nie towarzyszyły im żadne zobowiązania ze strony państw zachodnich. Na przykład tzw. traktat mniejszościowy z dnia 28 czerwca 1919 r.³⁹ stwarzał nierównoprawną sytuację, jako że Niemcy nie gwarantowały takich samych praw mniejszości polskiej, jakie przysługiwały członkom mniejszości niemieckiej zamieszkałym w Polsce⁴⁰.

Państwa sprzymierzone i stowarzyszone, jak również Liga Narodów stawały się na mocy tych traktatów opiekunami części obywateli określo-

³⁵ Por. L. Gardocki, *Zarys prawa karnego...*, s. 32.

³⁶ Szerzej na temat projektu postanowień traktatu berlińskiego jak i okoliczności towarzyszących jego zawarciu V.N. Dadrian, *The Signal Facts...*, s. 270–271.

³⁷ W. Góralczyk, *Prawo międzynarodowe...*, s. 273–274. W latach 1895–1896 wymordowano ponad 200 tys. Ormian. Około 100 tys. Ormian zislamizowano. Przeprowadzone w latach 1875–1876 zabijanie Ormian na szeroką skalę uznać zaś należy jedynie za wstęp do ludobójstwa popełnionego w latach 1915–1916. Wraz z upadkiem Cesarstwa Otomańskiego coraz większe znaczenie zaczęły nabierać kwestie etniczne w miejsce wyznaniowych. Informacje na temat ludobójstwa dokonanego na zamieszkującej Turcję ludności w latach 1915–1916 najbardziej świadczą o tym, że Turcja nie zastosowała się do postanowień konwencji. Por. G. Kucharczyk, *Pierwszy holokaust...*, s. 38, 50–51.

³⁸ Por. W. Góralczyk, *Prawo międzynarodowe...*, s. 274.

³⁹ Traktat między głównymi mocarstwami sprzymierzonymi i stowarzyszonymi a Polską, podpisany w Wersalu 28 czerwca 1919 r. (Dz. U. z 1920 r. Nr 110, poz. 728).

⁴⁰ Por. W. Góralczyk, *Prawo międzynarodowe...*, s. 274.

nego państwa, co – jak skonstatował W. Góralczyk – stanowiło podstawę do ingerencji w sprawy wewnętrzne państwa, nad którym „roztoczono taką opiekę”⁴¹. Dlatego też w latach 40. XX w. zaczęto postrzegać system ochrony praw mniejszości stworzony pod auspicjami Ligi Narodów jako „zagrożenie dla pokoju”⁴². Wybuch II wojny światowej przekreślił ostatecznie możliwość utworzenia Międzynarodowego Sądu Karnego i zahamował rozwój systemu międzynarodowego prawa karnego.

1.3. Stworzenie przez Rafała Lemkina pojęcia ludobójstwa

Równoległe do prac związanych z tworzeniem projektów statutów międzynarodowych trybunałów karnych (co wiązało się z zaakceptowaniem przez społeczność międzynarodową zasady odpowiedzialności karnej jednostek), jak i próbami wprowadzenia ich w życie, trwały prace nad rozbudowaniem katalogu zbrodni międzynarodowych.

W 1933 r. w raporcie V Międzynarodowej Konferencji Biura Unifikacji Prawa Krajowego R. Lemkin⁴³ zaproponował włączenie do katalogu zbrodni międzynarodowych barbarzyństwa i wandalizmu⁴⁴.

Barbarzyństwo postrzegane było przez R. Lemkina jako uciskające i destrukcyjne czyny (*oppressive and destructive acts*) przeciwko członkom społeczności (*collectivity*) rasowych, wyznaniowych lub społecznych⁴⁵.

⁴¹ *Ibidem*, s. 274.

⁴² Pomówienia dotyczące łamania praw mniejszości narodowych zostały wykorzystane przez Hitlera dla realizacji jego planów politycznych. R. Bierzanek, J. Symonides, *Prawo międzynarodowe...*, Warszawa 2004, s. 279.

⁴³ Zob. J. Cooper, *Raphael Lemkin and the Struggle for the Genocide Convention*, Basingstoke–New York 2008, s. 6–279; T. Elder, *What You See Before Your Eyes: Documenting Raphael Lemkin's Life by Exploring his Archival Papers*, *Journal of Genocide Research* 2005, vol. 7, no. 4; S. Power, „A problem from hell”: *America and the Age of Genocide*, London 2003, s. 19–21. Por. też R. Szawłowski, *Rafał Lemkin – twórca pojęcia „ludobójstwo” i główny architekt Konwencji z 9 XII 1948 (w czterdziestolecie śmierci)*, *PiP* 1999, z. 10, s. 74–86.

⁴⁴ Por. R. Lemkin, *Les actes constituant un danger général (interétatique) considérés comme délites des droit des gens, Explications additionnelles au Rapport spécial présenté à la V-me Conférence pour l'Unification du Droit Pénal à Madrid (14–20.X.1933)* (w:) *Librarie de la cour d'appel ed de l'ordre des avocats*, Paris 1933. Skrócona wersja artykułu została opublikowana pod tytułem *Akte der Barbarei und des Vandalismus als delicta juris gentium*, *Anwaltsblatt Internationales* 1933, vol. 19, no. 6; R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 91. Zob. też W.A. Schabas, *Genocide...*, 2009, s. 29–30.

⁴⁵ Porównaj W.A. Schabas, *Genocide...*, 2009, s. 30.

Zbrodnia ta „miała polegać na eksterminacji grup rasowych, religijnych i społecznych”⁴⁶.

Wandalizmem R. Lemkin określał niszczenie „dóbr kulturalnych i artystycznych wartości wymienionych wyżej grup”⁴⁷. Prawnik ten uważał, że ochroną powinien być objęty biologiczny i kulturowy byt grupy. Zbrodnia wandalizmu została zatem przez niego zdefiniowana jako złośliwe niszczenie dzieł sztuki i kultury reprezentujących wytwór geniuszu takich grup⁴⁸. Dziedzictwo kulturowe należy zaś do ludzkości, stąd ta ostatnia ma interes w tym, by je chronić⁴⁹.

Propozycja R. Lemkina dotycząca implementacji do krajowych porządków prawnych trzydziestu siedmiu państw⁵⁰ zbrodni barbarzyństwa i wandalizmu została odrzucona przez uczestników konferencji⁵¹. Informacje z tamtego okresu wskazują na towarzyszące R. Lemkinowi poczucie niedosytu, a może wręcz żal związany z niedocenieniem przez społeczność międzynarodową znaczenia obu tych zbrodni⁵².

Koncepcje zbrodni barbarzyństwa i wandalizmu pomogły później R. Lemkinowi w stworzeniu nowego terminu – ludobójstwa⁵³. Bezpośrednią inspiracją do utworzenia terminu ludobójstwa było dla R. Lemkina także przemówienie wygłoszone w 1941 r. przez premiera brytyjskiego W. Churchilla w dwa miesiące po ataku Niemiec na Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich: „The aggressor [...] retaliates by the most frightful cruelties. As his Armies advance, whole districts are being exterminated. Scores of thousands – literally scores of thousands – of executions in cold blood are being perpetrated by the German Police-troops upon the Russian patriots who defend their native soil. Since the Mongol invasions of Europe in the Sixteenth Century, there has never been methodical, merciless butchery on such a scale, or approaching such a scale. And this is but the beginning. Famine and pestilence have yet to follow in the bloody ruts of Hitler’s tanks. We are in the presence of a crime without a name”⁵⁴. Bezimienna zbrodnia

⁴⁶ J. Sawicki, *Ludobójstwo...*, s. 26.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 91.

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ *Ibidem*.

⁵¹ D.M. Segesser, M. Gessler, *Raphael Lemkin and the International Debate on the Punishment of War Crimes*, *Journal of Genocide Research* 2005, vol. 7, no. 4, s. 457.

⁵² Por. S. Power, „A problem from hell...”, s. 52.

⁵³ R. Lemkin, *Axis Rule ...*, s. 91.

⁵⁴ „Najeżdźca [...] bierze odwet przy pomocy najbardziej odrażających okrucieństw. Gdy jego armie posuwają się naprzód, całe dzielnice ulegają zniszczeniu. Tysiące – dosłownie tysiące

z przemówienia W. Churchilla nie była ludobójstwem w znaczeniu nadanym mu przez R. Lemkina⁵⁵, niemniej jednak autor utrzymywał później, że stworzenie terminu „ludobójstwo” (*genocide*) było po części odpowiedzialnością na zasłyszana w radiu przemowę wspomnianego premiera brytyjskiego⁵⁶.

R. Lemkin po raz pierwszy użył terminu „ludobójstwo” w 1944 r., w monografii *Axis Rule in Occupied Europe: Law of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress*⁵⁷. Neologizm *genocide* powstał z połączenia dwóch słów – greckiego *genos* (rasa, naród) oraz łacińskiego *cide*, *caedere*, bądź *occidere* (zabijać), wzorem już istniejących terminów takich jak: *homicide*, *infanticide*, *patricide*, *tyrranicide*⁵⁸.

Nowe koncepcje wymagają nowej terminologii, jak podkreślał R. Lemkin⁵⁹. Według autora pojęcie „ludobójstwo” miało oznaczać zniszczenie narodu lub grupy etnicznej⁶⁰. R. Lemkin określił także stworzone przez siebie pojęcie jako „skoordynowany plan różnych działań mających na celu zniszczenie grup jako takich”⁶¹. Podkreślił przy tym, że nowe słowo zostało przez niego wprowadzone, by określić starą praktykę z uwzględnieniem jej nowoczesnego rozwoju⁶².

D.M. Segesser i M. Gessler zwrócili jednak uwagę na brak konsekwencji u R. Lemkina, jako że ich zdaniem nie stworzył on nowego terminu, jak zapowiadał w pierwszym zdaniu pierwszego podrozdziału rozdziału IX *Axis Rule in Occupied Europe: Law of Occupation, Analysis of Government, Proposal for Redress* zatytułowanego *Genocide – A New Term and New Conception for Destruction of Nations*, lecz nadał nowe określenie „starej praktyce”⁶³.

– egzekucji jest dokonywanych z zimną krwią przez oddziały niemieckiej policji na rosyjskich patriotach, którzy bronią swojej ojczystej ziemi. Od czasów mongolskich inwazji na Europę w szesnastym wieku nigdy nie było tak metodycznych, bezlitosnych rzezi na taką skalę albo osiągniętych taką skalę. A jest to tylko początek. Lada chwila szlakiem krwawych kolein hitlerowskich czolgów nadejdą głód i zarazy. Jesteśmy świadkami bezimiennego zbrodni”. J.T. Fussell, *“A crime without a name”*; Winston Churchill, *Raphael Lemkin and the World War II origins of the word “genocide”*, b.m.w., b.r.w., <http://www.preventgenocide.org/genocide/crimewithoutaname.htm> (otwarto 20 listopada 2007 r.). Jeśli nie podano inaczej, przekład pochodzi od autorki.

⁵⁵ Odmienne T. Elder, *What You See Before Your Eyes...*, s. 470.

⁵⁶ Dane za: <http://www.ushmm.org/conscience/history/> (otwarto 15 grudnia 2007 r.).

⁵⁷ R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 79–93.

⁵⁸ Por. R. Lemkin, *Genocide*, <http://www.preventgenocide.org/lemkin/index.htm> (otwarto 10 grudnia 2007 r.).

⁵⁹ R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 91. Zob. także: W.A. Schabas, *Genocide...*, 2009, s. 83.

⁶⁰ R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 79.

⁶¹ *Ibidem*.

⁶² *Ibidem*.

⁶³ D.M. Segesser, M. Gessler, *Raphael Lemkin and the International Debate...*, s. 462.

Ponadto autorzy ci uważali, że R. Lemkin nie zamierzał wprowadzać nowej kategorii przestępstwa, lecz objąć nazwą „ludobójstwo” przestępstwa wymieniane przez niego przy opisywaniu technik ludobójstwa⁶⁴.

Nowatorstwo R. Lemkina polegało jednak na stworzeniu kategorii przestępstw popełnianych przeciwko całej grupie (tu: narodowi lub grupie etnicznej) jako całości, a nie jedynie przeciwko poszczególnym jednostkom.

W *Axis Rule in Occupied Europe...* terminy „naród” i „grupa etniczna” nie zostały zdefiniowane⁶⁵. Autor odniósł się do pojęcia narodu, podkreślając jedynie, że aby ludobójstwo zostało popełnione, nie jest konieczne natychmiastowe (*immediate*) zniszczenie całego narodu – dzieje się tak wszakże, gdy dochodzi do zabójstw członków narodu na szeroką skalę⁶⁶.

Lemkin twierdził, że słowem oddającym w swej istocie tę samą treść co *genocide* jest *ethnocide*, powstałe z połączenia greckiego *ethnos* – naród z łacińskim *cide* – zabijać⁶⁷. Pojęcie grupy etnicznej również nie zostało określone przez R. Lemkina, jednak jego znaczenie wydaje się być zbliżone do terminu „grupa narodowa”, skoro autor zdefiniował termin *ethnos* wyłącznie jako naród.

Lemkin wskazał, iż w niektórych sytuacjach ochrona pojedynczych jednostek nie jest wystarczająca, co jego zdaniem wynika z potrzeby ochrony wartości związanych z zapewnieniem tożsamości, bytu, bezpieczeństwa, kultury, praw całej grupy osób, nie zaś jedynie poszczególnych jednostek. Dlatego też, prezentując znaczenie utworzonego przez siebie pojęcia *genocide*, podkreślił, iż ludobójstwo „[...] zmierza raczej do oznaczenia skoordynowanego planu różnorodnych działań skierowanych na zniszczenie istotnych fundamentów życia grup narodowych w celu unicestwienia samych tych grup. Celem takiego planu byłby rozkład instytucji politycznych i społecznych, kultury, języka, uczuć narodowych, religii i egzystencji gospodarczej grup narodowych, jak również zniszczenie bezpieczeństwa osobistego, wolności, zdrowia, godności a nawet życia jednostek należących do takich grup. Ludobójstwo jest wymierzone przeciwko grupie narodowej jako jednostce (*entity*), zaś działania z tym związane

⁶⁴ *Ibidem*, s. 461.

⁶⁵ R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 79.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ Por. *ibidem*, przyp. 1. Pojęcie *ethnocide* stało się współcześnie synonimem ludobójstwa kulturowego. Por. W.A. Schabas, *Genocide...*, 2009, s. 25; zob. także: L.V. Protz, *Ethnocide* (w: *Encyclopedia of Genocide and Crimes Against Humanity*, red. D.L. Shelton, Farmington Hills, MI 2005, s. 309–310.

„wymierzone są nie przeciwko jednostkom jako takim, lecz jako członkom grupy narodowej”⁶⁸. Należałoby zatem przyjąć, że według koncepcji R. Lemkina ludobójstwo skierowane było przeciwko narodowi i grupom narodowym.

Autor uznał przy tym, iż ludobójstwo składa się z dwóch faz. Pierwsza polega na zniszczeniu narodowych wzorców prześladowanej grupy; kolejna to narzucenie własnych wzorców narodowych przez prześladowcę. Wzorce te mogą być wpajane ludności, której zezwolono pozostać na zamieszkiwanym przez nią terytorium, może też jednak dojść do przymusowego wyludnienia obszaru i powtórnej jego kolonizacji przez prześladowców⁶⁹.

Lemkin wyróżnił wiele „technik ludobójstwa na różnych polach”⁷⁰, zwłaszcza takie, które wymierzone były przeciwko Żydom. Opisywał techniki ludobójstwa stosowane przez Niemców w trakcie II wojny światowej. Dokonał też podziału na ludobójstwo fizyczne, biologiczne, ekonomiczne, społeczne, polityczne, wyznaniowe, moralne oraz kulturowe. Uznał, że ludobójstwo fizyczne⁷¹ polega na rasowej dyskryminacji w żywieniu⁷², stworzeniu członkom wymienionych przez niego grup takich warunków życia, które uniemożliwiłyby im zachowanie zdrowia, bądź też na zabijaniu na szeroką skalę (*mass killing*)⁷³. Ludobójstwo fizyczne przejawia się także w zagrożeniu zdrowia poprzez pozbawianie grup narodowych dostępu do środków potrzebnych dla zachowania zdrowia i życia⁷⁴. Ludobójstwo biologiczne prowadzi do obniżenia poziomu liczby urodzin w danej grupie. Przykładem, jaki podaje R. Lemkin, jest rozdzielanie kobiet od mężczyzn oraz zakaz zawierania małżeństw między członkami tej samej grupy⁷⁵. Z kolei celem ludobójstwa wyznaniowego jest wyeliminowanie przywódców religijnych⁷⁶, a moralnego – moralne osłabienie grupy na przykład poprzez zachęcanie do spożywania alkoholu⁷⁷. Ludobójstwo politycz-

⁶⁸ R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 79. Tłum. za: R. Szawłowski, *Rafał Lemkin – twórca pojęcia „ludobójstwo”...*, s. 81–82.

⁶⁹ Por. R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 79.

⁷⁰ *Ibidem*, s. 82–90.

⁷¹ *Ibidem*, s. 87.

⁷² Wydawanie racji żywnościowych odbywało się w okupowanych państwach z uwzględnieniem kryteriów rasowych. *Ibidem*, s. 88.

⁷³ *New York Times* 5.10.1942, za: *ibidem*, s. 88.

⁷⁴ R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 88–89.

⁷⁵ *Ibidem*, s. 86–87.

⁷⁶ *Ibidem*, s. 89.

⁷⁷ *Ibidem*, s. 89–90.

ne nie jest, zdaniem R. Lemkina, ludobójstwem skierowanym przeciwko grupom politycznym, a ludobójstwem związanym z działaniami podejmowanymi, by zniszczyć samorządność grup i zdeorganizować system polityczny⁷⁸. Ludobójstwo społeczne skierowane jest przeciwko społecznej strukturze grup, uderzając na przykład w inteligencję⁷⁹. Ludobójstwo kulturowe polega na adresowanym do grup zakazie używania własnego języka i kultywowania własnych tradycji⁸⁰. Ludobójstwo ekonomiczne polega na niszczeniu ekonomicznych podstaw bytu danej grupy, na przykład przez zawłaszczenie własności grupy albo wykluczenie jej członków z życia ekonomicznego⁸¹.

Lemkin zaproponował także inną typologię⁸² ludobójstwa. Historycznie najstarszym było, w Starożytności i Średniowieczu, ludobójstwo popełniane z zamiarem unicestwienia całych grup (zniszczenie fizyczne). Drugi typ ludobójstwa jest charakterystyczny dla ery nowożytnej, kiedy działania sprawców ukierunkowane były na zniszczenie kultury, jednakże nie były one związane z podejmowaniem prób unicestwienia fizycznego ludzi będących jej nośnikami (zniszczenie duchowe). Trzeci rodzaj ludobójstwa, w okresie nazistowskim (lata 30. ubiegłego wieku), łączył w sobie obie poprzednie formy – fizycznego i duchowego niszczenia członków grup.

Ludobójstwo miało być w założeniu autora „antytezą doktryny Rousseau-Portalis, zgodnie z którą wojna skierowana jest przeciwko suwerenom lub armiom, a nie przeciwko poddanym czy osobom cywilnym”⁸³. Podejście R. Lemkina odchodziło zatem od ówczesnego tradycyjnego rozumienia zbrodni wojennych⁸⁴ jako zbrodni popełnianych przeciwko armiom lub władcom, nie zaś narodom.

Zdaniem M. Levene’a, konceptualizacja ludobójstwa przez R. Lemkina zmierzała w kierunku uznania, że jest to fenomen, który ma nie tyle

⁷⁸ R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 82–83.

⁷⁹ *Ibidem*, s. 83.

⁸⁰ *Ibidem*, s. 84–85.

⁸¹ *Ibidem*, s. 85–86.

⁸² W rozumieniu przyjętym przez twórców typologii ludobójstwa wymienionych w rozdziale 1 niniejszego opracowania „typologia czegoś” wydaje się oznaczać „podział tego na typy według określonych zasad”. „Typ” w znaczeniu przyjętym dla przedstawionych w niniejszej rozprawie typologii ludobójstw oznacza zaś „określony typ ludzi, przedmiotów, zjawisk itd. mających pewne cechy wspólne, a zatem określoną grupę ludzi, przedmiotów, zjawisk itd.”. *Słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. V, Warszawa 2007, s. 418–419.

⁸³ Ówczesnie sformułowano tezę, zgodnie z którą działania zbrojne adresowane są przeciwko państwowi i ich siłom zbrojnym, a nie ich mieszkańcom. R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 80.

⁸⁴ R. Lemkin, *Genocide*, *The American Scholar* 1946, vol. 15, no. 2.

miejsce w kontekście wojny, lecz sam w sobie jest formą działań wojennych (*a form of warfare*). Ludobójstwo stanowiłoby zatem „specyficzny zespół działań wojennych”, a nie zbrodnię towarzyszącą działaniom zbrojnym. Według Levene’a interpretacja wojny jako skierowanej przeciwko narodom/ludności pozwoliła Lemkinowi na uznanie za zbrodnię wojenne takich zbrodni, które dotychczas nie były za nie uznawane (gdyż były skierowane przeciwko ludności, a nie państwu)⁸⁵. Levene wskazywał, iż na gruncie lektury *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation, Analysis of Government, Proposals for Redress* można wyciągnąć wniosek, że R. Lemkin umiejscowił ludobójstwo w obrębie wojny „w ogóle” (*genocide as an aspect of more general war*)⁸⁶.

Niemniej jednak należałoby zwrócić uwagę, iż R. Lemkin uważał, że ludobójstwo może zostać popełnione również w czasie pokoju⁸⁷. Lemkinowskie ludobójstwo można by odnieść do nakładania na grupy określonych zakazów (np. zawierania małżeństw w obrębie danej grupy) czy zawłaszczania własności (ludobójstwo ekonomiczne). Zachowanie suwerena nie wymaga wówczas równoczesnego podejmowania działań wojennych. Ze strony suwerenów oznaczać natomiast będzie chęć zniszczenia grupy także w czasie pokoju⁸⁸. Wewnętrzne antagonizmy i niepokoje, którym towarzyszy ludobójstwo, prowadzą jednak w konsekwencji, zdaniem R. Lemkina, do konfliktu zbrojnego⁸⁹.

Twórca terminu „ludobójstwo” świadom był funkcjonowania w nauce innego pojęcia opisującego podobny do ludobójstwa czyn. W doktrynie posługiwano się bowiem pojęciem „wynarodowienia” (*denationalization*). Był to termin określający przestępstwo zaliczane od 1919 r. do kategorii zbrodni wojennych⁹⁰; węższy zakres tego terminu miałyby odpowiadać swym znaczeniem, jak stwierdził W. A. Schabas, zbrodni ludobójstwa⁹¹.

⁸⁵ M. Levene, *Genocide in the Age of the Nation State. Vol. 1. The Meaning of Genocide*, London 2005, s. 51.

⁸⁶ *Ibidem*, s. 52.

⁸⁷ R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 93.

⁸⁸ Odmienne M. Levene, *Genocide...*, s. 52. Działania takie stanowiłyby bowiem, zdaniem M. Levene’a, specyficzną formę działań wojennych obliczonych na zniszczenie grupy.

⁸⁹ Por. Y. Bauer, *Rethinking the Holocaust*, New Haven 2002, s. 6. Zob. E. Staub, *The Psychology of Good and Evil: Why Children, Adults, and Groups Help and Harm Others*, Cambridge–New York 2003, s. 291–324. Zob. także R. Hilberg, *Perpetrators, Victims and Bystanders: The Jewish Catastrophe 1933–1945*, New York 1993, s. 195–259; Ch.R. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, London 2001, s. 159–189.

⁹⁰ L. Gardocki, *Zarys prawa karnego...*, s. 34–35.

⁹¹ W.A. Schabas, *Genocide...*, 2009, s. 50.

Lemkin uważał, że termin „wymarowanie” nie oddaje w pełni treści terminu „ludobójstwo” i wymieniał trzy tego powody: nie dostrzegał związku treściowego wymarowania z biologicznym wyniszczeniem narodu; uważał, że nie ma powiązania zniszczenia wzorców narodowych z narzuceniem wzorców narodowych agresora; zwrócił uwagę na to, że – zdaniem niektórych autorów – wymarowanie oznacza jedynie pozbawienie obywatelstwa⁹². Lemkin zwrócił jednak uwagę na podobieństwo obu tych czynów (ludobójstwa i wymarowania). Twierdził, że ostatni z uprzednio wymienionych terminów używany był dla określenia *genocide-like crimes*⁹³.

Autor nie podał powodu wprowadzenia pojęcia ludobójstwa⁹⁴. D.M. Segesser i M. Gessler byli zdania, iż R. Lemkin „zdecydował się wprowadzić to pojęcie, ponieważ był on świadomy tego, iż trudno jest się domagać zapobiegania i karania takiego przestępstwa, jeśli jest ono po prostu jednym z przestępstw, określanych jako rozmyślne użycie narzędzi mogących spowodować zagrożenie publiczne – której to kategoryzacji użyto już podczas debaty prowadzonej w ramach Międzynarodowego Stowarzyszenia Prawa Karnego oraz podczas Międzynarodowej Konferencji Biura Unifikacji Prawa Karnego”⁹⁵. Powyższe rozmowy nie przyniosły jednak zamierzonego skutku. Lemkin starał się zatem po raz kolejny doprowadzić do zwrócenia uwagi na potrzebę ukarania sprawców ludobójstwa (desygnatu ówczesnej „starej praktyki”⁹⁶) przy uwzględnieniu zasady represji wszechświatowej⁹⁷ oraz zapobiegania ludobójstwu w przyszłości, zarówno podczas wojny, jak i w czasie pokoju⁹⁸. Autor pragnął bowiem, by ludobójstwo stało się jednym z *delicta iuris gentium*. Na podstawie przeprowadzonego rozumowania *a simile* uznał, że ludobójstwo powinno być traktowane tak samo jak handel dziećmi, piractwo czy niewolnictwo⁹⁹.

⁹² R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 80.

⁹³ R. Lemkin, *Le crime de génocide*, Revue de Droit International, de Sciences Diplomatiques et Politiques 1946, no. 24. <http://www.preventgenocide.org/lemkin/index.htm> (otwarto 10 grudnia 2007 r.).

⁹⁴ D.M. Segesser, M. Gessler, *Raphael Lemkin and the International Debate...*, s. 462.

⁹⁵ *Ibidem*, s. 462. Por. także: R. Lemkin, *Les actes constituant...*, <http://www.preventgenocide.org/lemkin/index.htm> (otwarto 10 grudnia 2007 r.).

⁹⁶ R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 79.

⁹⁷ *Ibidem*, s. 70–75.

⁹⁸ *Ibidem*, s. 94.

⁹⁹ Szerzej na temat historii jurysdykcji uniwersalnej zob.: M.Ch. Bassiouni, *The History of Universal Jurisdiction and its Place in International Law* (w:) *Universal Jurisdiction: National Courts and the Prosecution of Serious Crimes Under International Law*, red. S. Macedo, Pennsylvania Studies in Human

Dlatego też należało, by w przypadku tej zbrodni stosowana była jurysdykcja uniwersalna¹⁰⁰.

Sformułował także postulat, by sądy poszczególnych krajów pociągały do odpowiedzialności karnej sprawców ludobójstwa; domagał się utworzenia biura (*agency*), którego zasad funkcjonowania bliżej nie sprecyzował, a którego celem byłoby podejmowanie działań zapobiegających ludobójstwu. Lemkin nie wspominał przy tym o potrzebie utworzenia międzynarodowego trybunału karnego, który mógłby osądzać sprawców ludobójstwa¹⁰¹.

Autor dysponował dokumentami związanymi z okupacyjnym prawem niemieckim. Te informacje analizowane były przez niego pod kątem ustalenia wzoru polityki tzw. „Nowego Porządku Hitlera”. Dały one asumpt do sformułowania tezy, że tocząca się wojna prowadzona jest nie przeciwko innym państwom, a ludziom¹⁰².

Można również założyć, że celem napisania *Axis Rule in Occupied Europe* było przedstawienie materiałów wskazujących na popełnione w trakcie II wojny światowej zbrodnie¹⁰³. Podkreśla się, że zebrane przez R. Lemkina dokumenty mogły stanowić dowody w procesach przeciwko przestępcom Osi Europejskiej, dla każdego państwa zniszczonego przez kraje Osi Europejskiej¹⁰⁴.

Lemkin nie odniósł się do tematyki związanej z odpowiedzialnością karną osób winnych popełnienia ludobójstwa, jako że uważał, że nie uda mu się przedstawić tego zagadnienia w wyczerpujący sposób¹⁰⁵. Do 1945 r. w ogóle nie uczestniczył w rozmowach tego dotyczących¹⁰⁶. Kiedy pod koniec wojny zastanawiano się, jak postąpić z głównymi przestępcami nie-

Rights Series, Philadelphia 2003, s. 39–63; S.A. Oxman, *Comment: The Quest for Clarity (w:) Universal Jurisdiction...*, red. S. Macedo, s. 64–66.

¹⁰⁰ R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 79. Lemkin konsekwentnie stał na stanowisku, iż: „The problem now arises as to whether it is a crime of only national importance, or a crime in which international society as such should be vitally interested. Many reasons speak for the second alternative. It would be impractical to treat genocide as a national crime, since by its very nature it is committed by the state or by powerful groups which have the backing of the state. A state would never prosecute a crime instigated or backed by itself”. R. Lemkin, *Genocide*, *The American Scholar* 1946, vol. 15, no. 2.

¹⁰¹ D.M. Segesser, M. Gessler, *Raphael Lemkin and the International Debate...*, s. 461; R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 70–75.

¹⁰² R. Lemkin, *Axis Rule...*, s. 80; J.T. Fussell, „A crime without a name” ..., <http://www.preventgenocide.org/genocide/crimewithoutaname.htm> (otwarto 20 listopada 2007 r.).

¹⁰³ Podobnie D.M. Segesser, M. Gessler, *Raphael Lemkin and the International Debate...*, s. 462.

¹⁰⁴ *Ibidem*, s. 464.

¹⁰⁵ *Ibidem*, s. 462.

¹⁰⁶ *Ibidem*, s. 460.

mieckimi, rozważano, czy ukarać winnych bez sądu (stanowisko Wielkiej Brytanii), czy też na drodze procesu sądowego¹⁰⁷. Autor przyłączył się do debaty, kiedy decyzja o tym, że odbędzie się proces „przestępców wojennych państw Osi Europejskiej” (por. art. 1 Porozumienia Londyńskiego oraz art. 6 StMTW), była już niemalże podjęta¹⁰⁸.

W kwietniu 1945 r. ostatecznie przesądzono, że zostaną przeprowadzone procesy głównych przestępców państw Osi Europejskiej. Lemkin starał się zatem rozpropagować wiedzę na temat ludobójstwa, miał bowiem nadzieję, że ludobójstwo zostanie dołączone do zbrodni, za popełnienie których przestępcy państw Osi Europejskiej zostaną pociągnięci do odpowiedzialności karnej. Włączenie się do grupy osób rozstrzygających o tym, za jakie zbrodnie zostaną pociągnięci do odpowiedzialności karnej główni przestępcy Osi Europejskiej, stwarzało mu szansę na przekonanie debatujących o potrzebie zamieszczenia wśród takich zbrodni także ludobójstwa.

W kwietniu 1945 r. opublikowano artykuł R. Lemkina *Genocide as a Modern Crime*¹⁰⁹. Zamiarem artykułu było upowszechnienie informacji na temat koncepcji ludobójstwa jako „nowoczesnej zbrodni”. Publikacja przedstawiała więc filozofię ludobójstwa, techniki ludobójstwa, międzynarodowe uwarunkowania jego popełnienia oraz elementy ludobójstwa.

Autor przedstawił znaczenie terminu nazwanej przez siebie zbrodni ludobójstwa, wskazując jej znamiona oraz sposób karania przestępców: zamiarem sprawcy jest zniszczenie lub zdegradowanie całej grupy narodowej, religijnej lub rasowej (podobnie jak w swojej książce *Axis Rules in Occupied Europe, Laws and Occupation Analysis of Government, Proposals for Redress*, R. Lemkin nie zdefiniował znaczenia terminów określających te grupy ani nie wyjaśnił, dlaczego dokonał takiego właśnie ich doboru¹¹⁰); zamach (*attack*) stanowi poważne zagrożenie dla życia, wolności, zdrowia, ekonomicznej egzystencji lub dla wszystkich tych elementów jednocześnie (autor podkreślał, że ludobójstwo niekoniecznie oznacza zabija-

¹⁰⁷ L. Gardocki, *Zarys prawa karnego...*, s. 34.

¹⁰⁸ D.M. Segesser, M. Gessler, *Raphael Lemkin and the International Debate...*, s. 463.

¹⁰⁹ R. Lemkin, *Genocide – A Modern Crime*, *Free World* 1945, vol. 4.

¹¹⁰ Wyjaśnienie zostało zamieszczone przez Lemkina w jego nieopublikowanej autobiografii *Totally Unofficial*. R. Lemkin pisał, iż od najmłodszych lat zainteresowany był stworzeniem międzynarodowej ochrony przed destrukcją grup narodowych, rasowych i wyznaniowych, przeczytał bowiem o wielu wypadkach uzasadniających, jego zdaniem, taką potrzebę. Por. S.L. Jacobs, *Genesis of the Concept of Genocide According to its Author from the Original Sources*, *Human Rights Review* 2002, vol. 3, no. 2, s. 101.